

378.18(=163.41)(430)''18''

Др Данијел Радовић, научни сарадник
Филозофски факултет Универзитета у Београду
danijel.radovic89@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 01.12.2024.
Прихваћен: 06.12.2024.

Хајделбершки професори и српски питомци средином 19. века¹

Апстракт: Хајделберг је током 19. века важио за један од најважнијих европских универзитетских центара, и као једна од најчешћих дестинација где су се школовали српски државни питомци. Средином 19. века овај универзитет су похађали питомци, који су у деценијама које су следиле заузеле најважније државне положаје – појединци су постали намесници, министри, судије, и играли су веома истакнуту улогу у политичком и јавном животу Србије у другој половини 19. века. Професори хајделбершког универзитета одиграли су важну, мада не нужно и пресудну, улогу у идеолошком формирању тих питомаца. Рад је написан на основу необјављене архивске грађе, објављених наративних извора и релевантне стручне литературе.

Кључне речи: Хајделберг, Рупрехт Карлс универзитет, државни питомци, Димитрије Матић, Јеврем Грујић, Јован Ристић, Карл Антон Митермајер, Карл Адолф Вангеров, Лудвиг Хојсер

¹ Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451–03–68/2022–14/200163).

Универзитет на Некару

Љубинка Трговчевић, у свом делу „Планирана елита“, поставила је неке од основа за даља истраживања школовања србијанских државних питомаца² у иностраним земљама у 19. веку. Она је посебно подвукла значај Хајделберга и Рупрехт Карлс универзитета, кроз који је прошло мноштво питомаца.³ Акценат овог рада стављен је на однос хајделбершких професора и србијанских студената средином 19. века. Ради се о периоду када је град на Некару био једна од најчешћих, а често и примарна дестинација за благодејанце.⁴ Дobar део тих питомаца остварио је у потоњим временима завидне политичке и државничке каријере и на тај начин учествовао у креирању политике Кнежевине, потом и Краљевине Србије. Хајделберг и професори тамошњег универзитета имали су важан утицај на њихово виђење државе, друштва, права, самим тим и на њихово идеолошко формирање.

Грубе хронолошке границе овог рада почињу одласком Димитрија Матића у Хајделберг (1847. године), а завршавају се уписом на студије Јована Авакумовића (1862. године). Обојица се могу сматрати припадницима такозване „либералне“ или „омладинске“ генерације у Србији.⁵ У том хронолошком опсегу кроз Хајделберг је прошао део најистакнутијих представника србијанских либерала.⁶ Многи од њих су од краја шездесетих, па све до 1880. године, обављали најодговорније државне функције, а касније су (од 1883. године) постали чланови Народне-либералне странке.⁷

² Поред државних питомаца, српски студенти у иностранству називани су и благодејанцима или „отачественим синовима“.

³ Љубинка Трговчевић, *Планирана елита, о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд: Историјски институт, 2003, 92–105; Иста, „Студенти из Србије и Црне Горе у Хајделбергу од 1870. до 1914. године, *Годишњак за друштвену историју*, 2, 2 (1995), 183–193.

⁴ У периоду од 1844. до 1870. године на Хајделбершком универзитету студирало је 66 питомаца из Србије. Љ. Трговчевић, „Студенти из Србије у Хајделбергу од 1844. до 1870. године“, *Мешовита грађа*, 20 (1990), 35–47; Иста, *Планирана елита*, 270–271.

⁵ Петар В. Крстић, „Омладинска генерација“, *Српске политичке генерације 1788–1918, чланци са Округлог стола 28–29. мај 1997*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1998), 99–104.

⁶ Овде изузимамо Владимира Јовановића, Стојана Бошковића и Алимпија Васиљевића. Јовановић је такође послат у „Германију“ да изучава камералне науке, али је заобишао Хајделберг, Стојан Бошковић није добио државну стипендију, док се Алимпије Васиљевић школовао у Кијеву. Државни архив Србије (=ДАС), Министарство просвете (=МПс), Ф1, Р 27/1852, Стојан Бошковић Министарству просвете, Београд, 10/22. јануар 1852; Владимир Јовановић, *Успомене*, прир. Василије Ђ. Крстић, (Београд: Београдски издавачко-графички завод: 1988), 67–68; Алимпије Васиљевић, *Моје успомене*, прир. Радош Љушић, (Београд: Српска књижевна задруга, 1990), 60–61.

⁷ Приликом оснивања првих политичких странака у Србији, либерали су се прво окупили у „Друштву за потпомагање српске књижевности“, које је 1883. године прерасло у Народно-ли-

Хајделберг је средином 19. века важио за студентски град или „ђачку варош“. Град на Некару бројао је 1848. године 13.300 становника. Иако су студенти чинили 5% његове популације, били су истовремено и његов важан друштвени и економски чинилац, што је утицало и на изглед града, који је био прошаран књижарама, кафанама, продавницама дувана и колонијалним радњама.⁸ Такође, природне лепоте, којима је био окружен град у Војводству Баден, биле су велика инспирација не само за немачке романтичаре са почетка 19. века, попут Фридриха Хелдерлина⁹, већ и за српске студенте који су се у њему обрели. Љубомир Ненадовић пренео је своје утиске у *Писмима из Швајцарске*: „Ко је видео Хајделберг у пролеће кад све озелени, кад се брзи Некар, који кроз њега тече, избистри, кад све околине и сва она лепа места оживе песмама птица, путника и ђака, и ко познаје само мало студентски, весели, слободни и безбрижни живот у целој Германији, а особито у Хајделбергу; ко је свему томе бар штогод чуо и видео тај ће тек моћи себи представити како сам се тешко са Хајделбергом растао, где сам ово лето тако лепо, весело и са коришћу провео”.¹⁰

Хајделберг се највише поносио својим универзитетом. Рупрехт Карлс универзитет имао је озбиљну и дугу традицију. Како је основан 1386. године, важио је за најстарији немачки, али и један од најстаријих европских универзитета. Као такав, у 19. веку био је привличан не само студентима из Војводства Баден, већ и знатно шире. Како су у ранијим периодима на њему студирали представници немачког племства, Универзитет је настојао да задржи постојећи реноме, те је студирање на њему било нешто скупље у односу на остале немачке високе школе.¹¹ Међутим, у поређењу са, примера ради, Берлином или Паризом, живот у Хајделбергу је био нешто јефтинији. То се може уочити и по стипендијама које су добијали српски студенти. Средином педесетих година 19. века устаљена је пракса, да они који студирају у Хајделбергу и на другим немачким универзитетима добију 360 талира годишње, за разлику од оних који су студирали у престоницима Француске или Пруске, који су примали 400 талира.¹² Такође,

бералну странку. Поред Либералне странке, 1881. године у Србији су формиране и Српска напредна странка, као и Народна радикална странка. Данијел Радовић, *Јован Ристић (1829–1899) – биографија српског државника* (Нови Сад: Прометеј, 2023), 481–489.

⁸ Трговчевић, *Планирана елита*, 92, 94.

⁹ Gerhard Buhr, „Zu Hölderlins Ode Heidelberg“, *Heidelberg im poetischen Augenblick*, Hg. Klaus Manger, Gerhard vom Hofe, (Heidelberg; R. V. Decker's Verlag, 1997), 83–116.

¹⁰ Ljubomir Nenadović, *Pisma*, (Beograd: Savremena administracija, 1964), 17.

¹¹ Трговчевић, *Планирана елита*, 94.

¹² Годишње благодјеније је од 1846. било веће у Берлину у односу на Хајделберг и остале немачке универзитете. Примера ради, Рајко Јовановић Лешјанин је 1848. примао 260 талира годишње насупротив 300 које су примали берлински питомци. Благодјеније за студенте у Хајделбергу је почетком педесетих повишено на 300 талира, а од 1856. године на 360, када су студенти у Берлину и Паризу уживали 400 талира годишње стипендије. Д. Радовић, „Студије србијанских студената у иностранству као здравствени изазов четрдесетих и педесетих година 19. века“,

због ниске таксе у Хајделбергу је било финансијски „повољније“ одбрани докторску дисертацију, па је био чест избор студената за завршни рад. Из тог разлога је хајделбершки универзитет средином 19. века пежоративно називан и „фабриком доктората“.¹³ Када је реч о српским благодјејанцима, важно је нагласити да прве генерације питомаца нису биле у обавези да бране докторске дисертације, већ да редовно похађају предавања и шаљу семестралне извештаје са својих студија.¹⁴

Универзитет у Хајделбергу чинила су четири факултета – Правни, Медицински, Филозофски и Теолошки. Такође, убрајан је у такозване „летње“ универзитете, што је студентима пружало могућност да, након одслушаног семестра на јужним немачким универзитетима, наставе крајем године своје образовање на „зимским“ универзитетима на северу, попут Берлина.¹⁵

„Правослови“ и „мудрослови“

У складу са потребом развоја државе и изградње институција, Кнежевина Србија је, почев од 1839. године, отпочела са планским одашиљањем државних питомаца у стране земље на школовање. Критеријуми за избор „отачествених синова“ били су строги, те су махом бирани најбољи ђаци београдског Лицеја. Од њих се у иностранству очекивало првенствено – добро владање, одговорно похађање наставе, слање семестралних извештаја којим су обавештавали Министарство просвете о свом напретку. Прве генерације државних питомаца су такође имале високу свест о томе шта се очекивало од њих, те да су у иностранство слати о државном и народном трошку, па је већина њих настојала да оправда указано поверење. Сматрали су да је на њима тежак и одговоран задатак да при повратку у Србију раде на њеном даљем напретку или „регенерацији“, како је то приметио један од питомаца, потоњи државник, Јован Ристић.¹⁶ Стечена знања на европским високим школама требало је да примене у пракси, било као предавачи на Лицеју, било као запослени у државној администрацији. Србија је настојала да питомце у иностранство шаље плански, у складу са проценом, што је држави у датом тренутку и предстојећим временима било најпотребније. Предност су имали „правослови“, тачније будући правници. За њима су ишли

Болести, ратови и глад – српски народ пред изазовима у прошлости и садашњости. Тематски зборник радова, ур. Сузана Рајић, (Београд: Филозофски факултет, 2022), 98–99.

¹³ Трговчевић, *Планирана елита*, 96; „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића“, прир. Љубинка Трговчевић и Александра Вулетић, *Мешовита грађа*, 21 (2003), 74–75.

¹⁴ Борис Милосављевић, „Димитрије Матић. Наводни прелаз са хегелства на натурализам“, *Theoria*, 58, 1 (2015), 118.

¹⁵ Трговчевић, *Планирана елита*, 95.

¹⁶ Радовић, *Јован Ристић*, 58.

војни питомци, „мудрослови“ – питомци филозофских наука, те благодјејанци који су слати да изучавају камералне науке. У првом тренутку, нешто мање је било питомаца који су се бавили природним наукама, медицином и геологијом.¹⁷

Како је текло планско слање добру илустрацију представља пример српских питомаца који су 1846. године упућени у иностранство. Војни питомци – Јован Марковић¹⁸, Ранко Алимпић¹⁹, Петар Протић Драгачевац и Филип Ковачевић послати су у престоницу Пруске – Берлин, где се сматрало да ће добити најбоље образовање из своје области. Алекса Десимировић и Панта Јовановић²⁰, који су послати да изучавају камералне науке, отишли су у Хохенхајм, правник Ђорђе Ценић у Гетинген, а Петар Ј. Радовановић и Коста Јечменић су послати да изучавају филозофске науке у Хале. Мијајло Пантић је у циљу да постане „цивилни инжињер“ упућен у Праг. Међутим, колико је „планско“ школовање наилазило понекад и на озбиљне тегобе најбоље показује управо пример генерације државних питомаца из 1846. године. Десимировић је враћен у земљу јер је запао у дугове. Због болести студије су превремено напустили Ковачевић, Ценић и Панта Јовановић. Коста Јечменић преминуо је 1847. у Халеу, а Петар Радовановић две године касније у Берлину. Године 1849, уместо Радовановића и Филипа Ковачевића, у Берлин су послати Јован Ристић и Арсеније Стефановић. Међутим, последњи је преминуо само месец дана након пристизања у престоницу Пруске услед последица заражавања колером. Студије су, дакле, из генерације 1846. године, завршила свега три војна питомца, а вероватно и Мијајло Пантић у Прагу, мада о њему нема сачуване грађе у фонду Министарства просвете.²¹

Иако су први србијански питомци уписали Универзитет у Хајделбергу 1844. и 1845. године²², уочљив је изостанак овог универзитетског центра

¹⁷ О првим генерацијама српских питомаца, политици Министарства просвете у погледу слања питомаца у иностранство опширније: Јасмина Милановић, „Правила и нацрт закона о питомцима школа у Србији“, *Годишњак за друштвену историју*, 1–2 (2001), 45–56; Јован Милићевић, „Прва група србијанских студената државних питомаца школованих у иностранству (1839–1842)“, *Друштвене појаве у Србији XIX века*, прир. Р. Љушић, (Београд: Српска књижевна задруга, 2002), 35–37.

¹⁸ Јован Белимарковић (1827–1906), генерал, министар војни и заступник министра грађевина (1868–1872), краљевски намесник (1889–1893), члан Државног савета (1872–1875), професор Артиљеријске школе.

¹⁹ Ранко Алимпић (1826–1882), српски генерал, професор (1852–1859) и управник Артиљеријске школе (1859–1860), државни саветник, присталица династије Обреновића. У два наврата био је министар грађевина, 1873–1874. и 1878–1880.

²⁰ Панта Јовановић (1828–1886), српски правник и политичар. Био је министар финансија (1868–1873), вршилац дужности министра просвете и црквених дела (1868), заступник министра грађевина (1873) и државни саветник.

²¹ Опширније: Радовић, „Студије србијанских студената у иностранству као здравствени изазов“, 101–109.

²² Године 1844. филозофске науке на Хајделбершком универзитету уписао је Владимир Јакшић. Наредне године камералне науке уписали су Стојан Николић и Константин Лазаревић

према плану из 1846. године. Међутим, већ наредне године у Хајделбергу су се обрела тројица српских студената – Димитрије Матић, Рајко Јовановић Лешјанин и Љубомир Ненадовић. Матић је претходно похађао Филозофски факултет у Берлину, а 1847. је докторирао у Лајпцигу.²³ Након филозофије желео да је изучава права, а најбоља дестинација по његовом тврђењу био је Хајделберг.²⁴ Заједно са Матићем, факултет је уписао његов „сапутник“ из Берлина Љубомир Ненадовић. Њима се придружио и Рајко Јовановић Лешјанин, несвршени полазник Лицеја у Београду, који је заузео место упокојеног Косте Јечменића.²⁵

Димитрије Матић је уписао Правни факултет у Хајделбергу из убеђења да се правне науке тамо најбоље предају, а посебно из жеље да слуша предавања код „славног професора Вангерова“. Матић је вероватно од свих српских државних питомаца у 19. веку иза себе оставио највише сведочанстава о студијама у иностранству. То нису само његов „Бачки дневник“ и аутобиографске забелешке²⁶, већ и обимне белешке са предавања које је слушао у Хајделбергу, које су писане немачким курентом и које се чувају у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду. Најобимније су са курсева које је слушао код Карла Адолфа Вангерова и Карла Антона Митермајера.²⁷ Међутим, нису

Цукић (Коста Цукић, потоњи министар и српски дипломатски представник у Бечу). Николић се 1847. вратио из Хајделберга, јер је сматрао да је стипендија коју је добијао недовољна. (ДАС, МПс, Ф VI, Р 434/1847, Николић Министарству просвете, Хајделберг, 9. јун 1847) Коста Цукић докторирао је 1847. године. Истражујући у хајделбершком архиву нисмо успели да дознамо шта је била тема његове дисертације. Љубинка Трговчевић на основу уписних књига помиње и да је извесни „Љубомир А.“ уписао камералне науке 1845. године. Међутим, на основу грађе из фонда Министарства просвете нисмо успели да дознамо о коме је реч. Вероватно није реч о државном питомцу, већ студенту који је уживао благодетељности од стране приватних лица. Љ. Трговчевић, *Планирана елита*, 270.

²³ Слободан Жуњић, „Повратак Димитрија Матића. Шта значи откриће Матићеве латинске дисертације за српску филозофију?“, у: Димитрије Матић, *О путу којим се филозофија Фихтеа, Шелинга и Хегела развила из Кантовог спекулативног истраживања*, прир. Данило Басти, (Београд: Досије студио, 2016), 126–144; Данијел Радовић, „Димитрије Матић као државни питамац у иностранству 1845–1848“, *200 година од рођења Димитрија Матића, зборник радова*, у рукопису.

²⁴ Димитрије Матић, *Бачки дневник 1845–1848*, приредили Љубомир Дурковић Јакшић и др, (Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1974), 62; ДАС, МПс, Ф III, Р 194/1847, Матић Министарству просвете, Хајделберг, 12. април 1847.

²⁵ ДАС, МПс, ФVII, Р 609/1847, Рајко Јовановић Министарству просвете, Београд, 24. фебруар/7. март 1847; Исто, ФIII, Р 154/1848, кнез Александар Министарству просвете, Београд, 21. јун/3. јул 1847.

²⁶ „Аутобиографија Димитрија Матића“, приредио Василије Ђ. Крстић, *Споменик СХХII* (Београд: Српска академија наука и уметности, 1981), 193–214.

²⁷ Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Одељење реткости (=УБОР), бр. 591–592. Под овим сигнатурама сачуване су Матићеве белешке са предавања у Хајделбергу – курс код Вангерова из предмета Пандекта за 1847/48. годину. Поред тога, под сигнатуром 591. налазе се и белешке са предавања која је држао Карл Рау из предмета „Наука о финансијама“. У

сачуване све Матићеве бележнице. То се може уочити и по његовом дневнику и извештајима које је слао Министарству просвете, с обзиром на то да је био пријављен на предавања и код филозофа и историчара попут Лудвига Хојсера, Фридриха Шлосера, Карла Хагена и Хермана Хетнера, али и утицајних правника тог доба Роберта фон Мола и Сарторија.²⁸ Сличан избор предмета забележен је и код Рајка Јовановића Лешјанина.²⁹ Да су поједине курсеве похађали заједно сведочи и белешка на крају свеске која се тицала предавања Карла Антона Митермајера: „Да је ово истина сведочи РЈ Лешјанин”.³⁰

Година 1849. представља преломну тачку у избору Хајделберга као могуће дестинације за српске студенте. Било је неколико разлога за тако нешто. Револуционарни догађаји који су избили у читавој Европи, самим тим и у немачким земљама, довели су до „успона“ и све веће атрактивности студија у Хајделбергу и Берлину. Петар Радовановић и Ђорђе Ценић 1848. године обратили су се заједничком молбом из Халеа и Гетингена за премештај, уз тврдњу да су на тим универзитетима раније предавали „славни професори“, али да то више није случај. Одобрен им је премештај у Берлин, али је Ценић почетком 1849. затражио да буде премештен у Хајделберг, који је добар за његову „структуру, посебно за римско право“.³¹ Тенденција да Министарство просвете шаље питомце правних наука прво у Хајделберг, а филозофских у Берлин, уочљива је у наредном периоду, првенствено педесетих и почетком шездесетих година 19. века. Постоје аутори који сматрају да су револуционарни догађаји у Војводству Баден 1848–1849. резултат деловања и утицаја хајделбершких професора. Многи од њих су, поред тога што су уважавани у струци, били и политички ангажовани. Поједини професори истакли су се као носиоци либералних и демократских идеја, и узели су учешће у самим револуционарним догађајима. Сликавит пример револуционарне атмосфере тих месеци представља и Лешјанинова тврдња да је у првој половини 1849. универзитет постао готово празан, јер је чак осморица професора делегирано да узме учешће у Франкфуртском парламенту,

свесци са сигнатуром 592. записана су предавања која је слушао код Карла Антона Митермајера „Цивилни процес“, Карла Редера „Европско позитивно народно право“ и из предмета „Римске институције“, које је такође слушао код Вангерова. Свеске под редним бројем 593. и 594. чине белешке које је водио током студија у Берлину (1845–1847).

²⁸ Код Хојзера је Матић слушао „Историју Француске револуције“; код Шлосера „Историју немачке и француске литературе новијег времена“; код Хагена „Најновију историју“; код Хетнера „Естетику и историју најновије уметности“; код Роберта фон Мола „Административно право и политику“; код Сарторија „Криминални процес“. ДАС, МПс, Ф III, Р 194/1847 Матић Министарству просвете, Хајделберг, 12. април 1847; Димитрије Матић, *Ђачки дневник*, 65–66.

²⁹ ДАС, МПс, ФIII, Р 154/1848, Рајко Јовановић Министарству просвете, Хајделберг, 7. септембар 1847; Исто, Рајко Јовановић, Министарству просвете, 10. фебруар 1848.

³⁰ УБОР, бр. 592.

³¹ ДАС, МПс, Ф VII, Р. 609/1847, Петар Радовановић и Ђорђе Ценић Министарству просвете, без датума; Исто, МПс, FI, Р 42/1849, Ценић Министарству просвете, Берлин, 20. јануар 1849.

где се одлучивало о будућности Немачке.³² Популарност правника – Карла Антона Митермајера, Карла Адолфа Вангерова, Роберта фон Мола, Хајнриха Цепфла, историчара Лудвига Хојсера, те економисте Карла Рауа, несумњиво је мотивисала српске студенте да потраже Хајделберг као могућу дестинацију.

Други разлог, вероватно мањи, лежао је у чињеници да је Хајделберг, иако поприште револуционарних борби, опет био сигурније место за студирање у односу на неке мање универзитетске центре или Берлин. Јован Ристић је, након месец дана проведених у Берлину, затражио октобра 1849. да се пресели у Хајделберг због епидемије колере у престоници Пруске.³³ Рајко Јовановић Лешјанин је такође из тог разлога одустао од планираног одласка у Берлин и остао је и даље у Хајделбергу.³⁴

Нема сумње да су такве околности мотивисале Министарство просвете да пошаље највећи део питомаца 1849. управо у Хајделберг. Матић се својим студијама вратио 1848. године. Његово место је те године „заузео“ приватни питомац, Милош Стојановић³⁵, чија је претходна дестинација био Берлин. Наредне године у Хајделберг су упућени Јеврем Грујић, Милоје Јовановић Лешјанин, Радиша Јовановић, Крста Писаровић и Милован Јанковић. Пре тога су у Хајделбергу већ били Рајко Јовановић, Јован Ристић и Ђорђе Ценић. Међутим, последњи се убрзо разболео и вратио у Србију.³⁶ Рајко Лешјанин се такође вратио са својих студија.³⁷ Јеврем Грујић је у Хајделбергу одслушао два семестра, па је студије наставио у Паризу.³⁸ Милован Јанковић се задржао свега шест месеци у Хајделбергу, учећи немачки језик, па је продужио у Бон.³⁹ Милоје Лешјанин

³² ДАС, МПс, Ф I, Р 351/1849, Рајко Јовановић Министарству просвете, Хајделберг, 13. фебруар 1849.

³³ Радовић, *Јован Ристић*, 59.

³⁴ ДАС, МПс, Ф I, Р 35/1849, Рајко Јовановић Министарству просвете, Хајделберг, 26. август 1849.

³⁵ Стојановић се није дуго задржао у Хајделбергу. Упутио се у Париз, где је 1850. преминуо од последица можданог удара. Био је син државног саветника Стефана Стојановића Ћосе. Радовић, „Студије српских студената као здравствени изазов“, 107.

³⁶ ДАС, МПс, Ф I, Р 42/1849, Ђорђе Ценић Министарству просвете, Хајделберг, 6. септембар 1849.

³⁷ Рајко Јовановић Лешјанин се вратио јер му је понуђено место професора на београдском Лицеју. ДАС, МПс, Ф I, Р 35/1849, Министарство просвете Рајку Јовановићу, Београд, 22. новембар/3. децембар 1849

³⁸ Године 1849. Грујић је слушао „Историју старе филозофије“ код Едуарда Максимилијана Рета, „Енциклопедију државних наука“ код фон Мола, „Новију историју“ код Фридриха Шлосера. Наредног семестра похађао је „Политичку економију“ код Карла Рауа, „Право народа“ и „Државно право“ код Цепфла, код Мола „Полицију“ и код Митермајера „Кривично право“. Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Историјска збирка (=ИЗ), Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14.556/151, Дневник Јеврема Грујића.

³⁹ ДАС, МПс, Ф V, Р 381/1854 Милован Јанковић МПс, Берлин, 5. јун 1852.

уписао је права⁴⁰, а Радиша (Радојица) Јовановић и Писаровић уписали су номинално камералне науке. Њихов примарни задатак, слично као и Јанковићев, био је да у Хајделбергу проведу годину дана и да савладају немачки језик, а да се након тога стручно усавршавају у Хохенхајму. На интервенцију хајделбершког професора Карла Рауа, Министарство просвете уважило је њихову молбу да је погодније да се усавршавају у Јени.⁴¹

Од поменутих, највише података иза себе је оставио Јован Ристић. Током три семестра у Хајделбергу (1849–1850) био је, такође, као и већина српских студената, пријављен код утицајних правника попут Роберта фон Мола и Хајнриха Цепфла, као и код економисте Карла Рауа. Како је Ристић циљано послат у иностранство да се школује за историчара, природан је његов одабир да остале курсеве похађа код Лудвига Хојсера, Фридриха Шлосера, историчара књижевности Хермана Хетнера и филозофа Едуарда Максимилијана Рета. Последњи је посебно имао утицај на Ристића, о чему ћемо говорити у наредном потпоглављу. Ристић се почетком 1851. упутио у Берлин, а 1852. циљано се вратио у Хајделберг да одбрани своју дисертацију „Новија књижевност у Срба“.⁴²

Године 1851. Правни факултет у Хајделбергу су уписали Милан Петронијевић и Димитрије Петровић. Њима Хајделберг није био прва дестинација, пошто је први дошао из Минхена, а други из Берлина.⁴³ Петар Протић Сокољанин, као питамац кнежева Милоша и Михаила Обреновића (тада у емиграцији), уписао се на права 1852. године. Две године након тога је докторирао, али је само месец дана након тога преминуо и сахрањен је у граду на Некару.⁴⁴ Године 1853. у Хајделбергу су се нашли Стојан Вељковић и Димитрије Стојановић, такође са циљем да се образују као „правослови“. Вељковић се у град на Некару упутио након завршетка похађања курсева у Берлину. Уочљиво је да су сви питомци уписани 1851–1853. похађали Правни факултет. Берлин је постао прва опција за „мудрослове“, а све чешћа дестинација за српске студенте био је и Париз.⁴⁵ У грађи Министарства просвете нису сачувани семестрални изештаји и молбе поменутих хајделбершких студената, те постоји могућност да је већина отишла у приватној режији, као што је то био случај са Протићем Сокољанином. У

⁴⁰ Милоје Јовановић Лешјанин се након краћег задржавања у Хајделбергу упутио у Берлин, да би се две година касније поново вратио у Хајделберг. Трговчевић, „Студенти из Србије у Хајделбергу од 1844. до 1870“, 37.

⁴¹ ДАС, МПс, Ф III, Р 284/1852. Министарство просвете Државном савету, Београд, 7/21. август 1852.

⁴² Радовић, *Јован Ристић*, 64, 72–73.

⁴³ Трговчевић, *Планирана елита*, 270.

⁴⁴ Петар Протић Сокољанин, *Песме и писма*, приредио Станиша Војиновић, (Шабач: Народна библиотека „Жика Поповић“, 1997), 158–159, 171; Радовић, „Студије србијанских студената као здравствени изазов“, 108.

⁴⁵ О првим генерацијама српских студената у Паризу види: Војислав Павловић, „Српски студенти у Паризу 1839–1856“, *Историјски часопис*, 33 (1986), 187–202.

сваком случају, треба претпоставити да су похађали сличне курсеве из права као и њихови претходници.

Године 1855. у баденском граду факултет су уписали Вуле Паштрмчевић, Коста Јовановић, Радивој Милојковић и Миливој Прајзовић. Паштрмчевић је претходно студирао у Прагу и Берлину са циљем да се усаврши у природним наукама, „хемији, физици, природној историји“.⁴⁶ Коста Јовановић се определио за камералне науке. Иако се на почетку жалио министарству да нису у довољној мери заступљени „математически“ и економски предмети у Хајделбергу, због чега се преселио у Берлин, у град на Некару се вратио да доврши своје студије на јесен 1857. године.⁴⁷ Већ тада је постало уочљиво да Министарство просвете избегава (ако се изузме Драгомир Рајовић који се 1859. године вратио) да шаље будуће економисте у Хајделберг и да су неки други универзитетски центри добијали предност. Примера ради, заједно са Костом Јовановићем 1855. на студије је упућен и економиста Владимир Јовановић, један од најзначајнијих идеолога српског класичног либерализма, чије је одредиште био Алтенберг у Саксонији, а потом и Хохенхајм.⁴⁸ Слична ситуација је била и на другом пољу. Паштрмчевић је такође, све до 1863. године и уписа на студије Ђорђа Симића, био последњи који је у том периоду уписао Филозофски факултет Универзитета у Хајделбергу.

У периоду од 1855. до 1862. Хајделберг се и дефинитивно искристалисао као примарна дестинација за будуће србијанске „правослове“. Милојковић и Прајзовић провели су у Хајделбергу пет семестара. Милојковић наводи у својим аутобиографским белешкама које је предмете слушао током три године. Највише их је узео код Вангерова, Цепфла и Митермајера, али је настојао да покрије и одслуша остале предмете које су предавали остали професори из правних предмета. Једино је код Карла Рауа похађао један курс из економије.⁴⁹ Како је саопштио Министарству просвете: „За ове три године ја сам чуо предмете моје струке, које овдашњи правослови слушају с врло малим изузетком они, који о чисто немачким одношењима учествују и по томе за мене као странца никакве практичне вредности немају.“⁵⁰ Након три године студија, и после неколико молби, Министарство просвете је одобрило Милојковићу и Прајзовићу да проведу годину дана на усавршавању у Паризу.⁵¹

⁴⁶ ДАС, МПС, Ф II, Р 73/1855, Паштрмчевић Министарству просвете, Берлин, 28. септембар 1854.

⁴⁷ ДАС, МПС, Ф VIII, Р 49/1858.

⁴⁸ ДАС, МПС, Ф II, Р 15/1855 Владимир Јовановић Министарству просвете, Алтенбург, 9. јануар 1855.

⁴⁹ „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића“, 71–72.

⁵⁰ ДАС, МПС, Ф IX, Р 23/1858, Радивој Милојковић Министарству просвете, Хајделберг, 4. август 1858.

⁵¹ Исто, Министарство просвете Милојковићу и Прајзовићу, Београд, 3/15 октобар 1858.

Интересантно је да се наредна генерација српских правника у Хајделбергу у потпуности ослањала на програм по коме су своје студије похађали Милојковић и Прајзовић. Године 1859. у Хајделбергу су се обрели Аћим Чумић, Димитрије Радовић, Марко Лазаревић и Стојан Марковић. Поред уобичајених захтева које је Министарство имало према питомцима у иностранству, ова генерација је добила нешто конкретнија упутства. Они су били у обавези да искључиво у Хајделбергу проведу пет семестара и три године, те да уче француски језик са циљем да последњу годину својих студија проведу у престоници Француске и самим тим буду оспособљени „да могу одма, чим дођу у Париз, неке православне предмете, један или више, а нарочито административно право Француско у универзитету слушати“. Несумњиво је да је то урађено и на основу претходног Милојковићевог и Прајзовићевог искуства. Генерација је била поприлично дисциплинована током свог боравка у Хајделбергу. Радовић, Чумић, Лазаревић и Марковић уредно су извештавали Министарство о избору курсева које су похађали.⁵² Постојао је и један обрнути случај. Милан Недељковић Пироћанац је, након три године проведене у Паризу, завршни семестар 1860. провео у Хајделбергу.⁵³

По сличном принципу, Министарство просвете је настојало да поступа на самом почетку шездесетих година. Хајделберг је и даље важио за полазну тачку будућих српских правника. Само између 1860. и 1862. године Правни факултет су уписали Арсеније Стефановић, Захарије Угричић, Драгиша Станојевић, Михајло Жујовић, Гргур Миловановић, Јован Максимовић, Јован Авакумовић, Милош Дамјановић. Тек од 1863. камералне и филозофске науке уписали су Ђорђе Симић, Лука и Љубомир Каљевић и Стеван Р. Поповић.⁵⁴ За већину њих рута Хајделберг – Париз је била уобичајена, само што је временом за србијанске питомце боравак у Бадену био све краћи, а боравак у престоници Француске све дужи.⁵⁵

Професори као ауторитети

Као што се може видети из претходног потпоглавља, Универзитет у Хајделбергу су махом уписивали потоњи правници. Питомци су са великом

⁵² ДАС; МПС, Ф V, Р 88/1859; Исто, Ф IV, Р 480/1860; Исто, Ф X, Р 1632/1860; Јасмина Милановић, *Аћим Чумић 1836–1901*, (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 31–33.

⁵³ ДАС, МПС, Ф IV, Р 510/1860, Милан Недељковић Министарству просвете, Париз, 7. мај 1860. Пироћанца не налазимо на листи уписаних студената у Хајделбергу код Трговчевић, *Планирана елита*, 270–271.

⁵⁴ Трговчевић, *Планирана елита*, 271; Ана Столић, *Ђорђе Симић, последњи српски дипломата XIX века*, (Београд: Историјски институт, 2003), 52.

⁵⁵ Милош Јагодић, „Српски студенти у Паризу шездесетих година XIX века“, *Зборник Матице српске за историју*, 79–80 (2009), 175–182.

пажњом пратили предавања својих професора, од којих су многи важили за велике ауторитете у својој области, не само на немачком говорном подручју већ и шире. Илустративан пример представља забелешка Јована Авакумовића, који је Вангерова и Митермајера затекао у већ позним годинама:

„Сви ти професори, поред јаког и дубоког знања у својој струци, били су и ванредни говорници. То је на нас ђаке уопште утицало толико да смо, на прилику, Вангерова са највећом вољом и пажњом слушали по два и по сата, а при крају семестра и по три сата, без одмора. Уосталом, сваки од тих професора био је толико доличан, да у њиховим предавањима уопште готово није било разлике у пуноћи, језгровитости, поучности, речитости.

Митермајер је тада имао преко 70 година, али је предавао са таквом вољом, живошћу и језгровитошћу, да се сваки слушалац морао дивити његовој памети, знању и издржљивости у предавању.

А Вангеров је у римском праву био толики светски капацитет, да су његова предавања слушали и професори: руски, енглески, дански, шведски, норвешки и амерички. Он је вазда имао по четири до пет стотина слушалаца“.⁵⁶

Сличну опаску оставио је у својим белешкама и Радивој Милојковић.⁵⁷ „Славни професор“ Вангеров (1808–1870), како га је још 1847. окарактерисао Димитрије Матић, био је најчешћи избор српских питомаца. Држао је курсеве „Пандекта“ и „Римске институције“. Важио је за врсног познаваоца римског права и имао је важан утицај на развој српске романистике у 19. веку. Стојан Вељковић је приликом преузимања предмета Римског права на Лицеју истакао да ће „следити метод рада најпознатијих романиста – Вангерова у Хајделбергу, Вехтера и Марецола у Лајпцигу и Лабулеа – Laboulaye у Паризу“.⁵⁸ Истицање Вангерова на првом месту сасвим сигурно није било случајно. Хајделбершки професор имао је и великог утицаја на Вељковићевог претходника на предметима римског и кривичног права, Рајка Јовановића Лешјанина. Његов учбеник, „Институције Јустинијановог римског права“, такође се ослања на Вангерова, иако је примарни утицај на то дело извршио Фридрих Лудвиг Келер, професор у Халеу и Берлину.⁵⁹ Како су Лешјанин и Вељковић били професори Лицеја, треба узети у обзир и да су посредно преносили сазнања Вангерова на потоње генерације српских правника.

Карл Антон Митермајер (1787–1867) био је други значајан хајделбершки правник код кога су српски студенти радо похађали курсеве. Британски

⁵⁶ Јован Авакумовић, *Мемоари*, прир. Слободан Турлаков (Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2008), 37.

⁵⁷ „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића“, 71.

⁵⁸ Цит према. Валентина Цветковић-Ђорђевић, *Развој романистике код Срба од средине 19. до средине 20. века*, (Зајечар: Историјски архив „Тимочка крајна“, 2022), 55.

⁵⁹ Исто, 37–38.

историчар Ричард Еванс га је оквалификовао као „најутицајнијег критичара смртне казне“ у 19. веку.⁶⁰ Држао је курсеве из цивилног и кривичног процеса, кривичног права, историје кривичног права, поступка суђења и поротног суђења. Самим тим, имао је важан утицај на српске правнике који су се бавили процесним правом. Примера ради, Димитрије Радовић у свом делу „Теорија казног поступка“ у великој мери се ослања на Митермајерове тезе и највише се позива на његове радове.⁶¹ Његов утицај видан је и код Ђорђа Ценића, иако се последњи није много задржао у Хајделбергу.⁶² Једно Митермајерово дело преведено је и на српски језик – „Најновија испитивања, односно питања о укидању смртне казне“, и то од стране Милана Дамјановића, који је 1862. уписао Правни факултет у Хајделбергу.⁶³ Важан је податак и да је Димитрије Матић 1858. Године, заједно са тадашњим министром правде, на основу одлуке владе, послат у иностранство са циљем да изуче поступање у грађанским споровима. Њихова прва адреса за савет био је Митермајер, који их је након разговора упутио на колеге са других универзитета у Женеви, Паризу и Лондону. Матић је забележио у својој *Аутобиографији*: „Митермајера сам нашао сасвим остарела, иако ревност за науку и њен развитак још није била малаксала“.⁶⁴

Хајнрих Цепфл (1807–1877) је такође био један од значајнијих професора, и чест избор српских студената, који су код њега слушали курсеве из природног права, општег немачког државног права, општег европског и међународног права. Имао је велики утицај на Димитрија Матића. То је интересно јер Матић није био пријављен на његовим предметима, али је поједина очигледно похађао необавезно. Приликом писања свог дела, „Начела умног и државног права“, забележио је: „Имао сам при руци више аутора, али, пошто сам их разгледао и сравнио, показало се да је за моју намеру најпогодније дело мог професора државног права при Хајделбершком универзитету господина Д. Хајнриха Цепфла као човека постојана и умерена“.⁶⁵ По мишљењу српског правника Драгољуба Поповића, Димитрије Матић се у поменутом делу не само ослањао на Цепфлов

⁶⁰ Richard. J. Evans, *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany, 1600–1987* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 255.

⁶¹ Димитрије Радовић, *Теорија казног поступка, с погледом на законима о поступку судском у крив. делима за Књажество Србију од 10. априла 1865* (Београд: Државна штампарија, 1870).

⁶² Тихомир Васиљевић, *Ђорђе Д. Ценић. Развој кривичноправне мисли у Србији XIX века*, (Београд: Српска академија наука и уметности, 1987), 122.

⁶³ Карл Јозеф Антон Митермајер, *Најновија испитивања, односно питања о укидању смртне казне*, (Београд: Државна штампарија, 1866).

⁶⁴ „Аутобиографија Димитрија Матића“, 202.

⁶⁵ Димитрије Матић, *Начела умног државног права. Кратки преглед историјског развитака начела права, морала и државе од најстаријих времена до наших дана*, (Службени лист СРЈ: Београд, 1995), 21.

уџбеник уставног права, већ се у значајној мери поводи њиме, а писање се често своди на директно преписивање књиге некадашњег професора.⁶⁶

Курсеве о политичкој економији Карла Хајнриха Рау (1792–1870), поред питомаца камералних наука, судећи по извештајима Министарства просвете, редовно су похађали и студенти са Правног и Филозофског факултета. Интересантно је, иако Владимир Јовановић није био хајделбершки студент, да је Рау имао важан утицај на његову економску мисао.⁶⁷ Готово да нема сумње да је Рау извршио велики утицај на економске светоназоре Косте Јовановића.

Јован Ристић је, према сопственом признању, био под великим утицајем филозофа Едуарда Максимилијана Рета (1807–1858). Осим њега, забележено је да је само Јеврем Грујић похађао један Ретов курс. Ристић је себе називао „најодушевљенијим“ Ретовим учеником, и код професора му се посебно допадао „разум, искуство и реалистични правац“. Ристић је код поменутог професора био пријављен на предмете „Историја старог света“ и „Историја модерне филозофије“, а највероватније је похађао и курс „Приказ и критика хегелијанског система“, где је разматрано дело Георга Фридриха Хегела „Феноменологија духа“. Слободан Јовановић је уочио да је код Ристића као историчара у посматрању ситуације „изнутра“ било утицаја Хегелових идеја.⁶⁸ Утицај Рета вероватно говори да се Ристић са Хегеловом системом озбиљније сусрео у Хајделбергу, а не у Берлину, како тврди Јовановић. Међутим, вероватно више од Хегела, Ристића је, као заљубљеника у Стари век, код Рета импресионирано то што је био један од првих Немаца који је савладао хијероглифе и санскрит. Поред Рета, на Ристића су велики утицај имали и историчари Фридрих Шлосер и Фридрих Кертум, историчари „хајделбершке школе“, који нису у свему делили виђење Ристићевог другог узора, Леополда фон Ранкеа.⁶⁹ Шлосер је, као историчар књижевности, вероватно посредно утицао на Ристићев избор да за тему дисертације одабере „Новију књижевност у Срба“. Треба претпоставити да је Лудвиг Хојсер (1817–1867), као најпознатији хајделбершки историчар тог времена, утицао на Ристића, иако је на њега као питомца оставио негативан утисак. Иначе, на Хојсерово предавања била је пријављена већина српских

⁶⁶ Драгољуб Поповић, „Страни утицаји на нашу уџбеничку књижевност уставног права (Матић и Миловановић)“, *Инострани утицаји на наше право*, ур. Миодрог Јовичић (Српска академија наука и уметност: Београд, 2002), 9–12. О најзначајнијим Цепфловим делима опширније: Frank L. Schäfer, „Zoeplfs Hauptwerke“, *Heinrich Zoepfl (1807–1877), Heidelberg University Professor and Rechtsgutachter*, hg. Dorothee Mußnug und Michael Stolleis, (Heidelberg University Publishing: Heidelberg, 2019), 29–50.

⁶⁷ Gale Stokes, *Legitimacy through Liberalism. Vladimir Jovanović and the Transformation of Serbian Politics*, Seattle; London: University of Washington Press, 1975), 35, 54.

⁶⁸ Слободан. Јовановић, „Јован Ристић, писац и историчар“, у: Јован Ристић, *Историјски списи I*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1940), 12.

⁶⁹ Радовић, *Јован Ристић*, 64–65, 86.

питомаца, било да су се уписивали као правници, било као полазници других филозофских или камералних наука.

Од одушевљења до разочарања

Револуционарни догађаји који су се од фебруара 1848. године, преко Сицилије и Париза, проширили готово читавом Европом имали су огроман утицај не само на српске питомце, који су се тих година налазили у иностранству, већ и на њихове хајделбершке професоре. Револуције 1848–1849. нису имале једно јасно идеолошко обележје. Са собом су доносиле идеје национализма, либерализма, радикализма и демократије, које су се судариле не само са идејама легализма и конзервативизма, на којима је почивала Европа након пораза Наполеона I и Бечког конгреса 1815. године, већ су често биле и у међусобној колизији.⁷⁰

Већ смо споменули да су хајделбершки професори у тим догађајима имали запажену политичку улогу, не само на нивоу Војводства Баден, већ и на ширем немачком подручју. За Немце избијање револуције је на дневни ред постављало могућност њиховог уједињења. Још 1847. године у Хајделбергу је био покренут либерално оријентисани про-пруски лист *Deutsche Zeitung*, чији је главни уредник био историчар и професор Георг Готфрид Гервинус, а најважнији сарадник Карл Антон Митермајер.⁷¹ Наредне године је уредништво над листом, који се преселио у Франкфурт, преузео Лудвиг Хојсер. Комешања у Хајделбергу почела су већ крајем фебруара, почетком марта 1848, након што је постало јасно да је Фебруарска револуција у Паризу успела. Окупљени представници национално-либералне опозиције захтевали су од власти Војводства Баден, поред слободе штампе и успостављања поротних судова, и сазивање једног заједничког немачког парламента, који је требало да одлучује о будућности Немачке. Тако је формиран *Vorparlament*, чији је задатак био да припреми изборе за националну уставотворну скупштину у Франкфурту. На челу тог тела нашао се Митермајер.⁷²

Већина ангажованих хајделбершких професора стајала је на либерално-националним становиштима и јавно се ограђивала од идеја радикалних демо-

⁷⁰ Jonathan Sperber, *The European Revolutions, 1848–1851, second edition* (Cambridge University Press: Cambridge, 2005), 267–273.

⁷¹ Исто, 62; Norberto Giovannoni, „Paukboden, Barrikaden und Bismarck. Kult, Heidelberger studenten 1800–1914“, *Auch eine Geschichte des Universitäts Heidelberg*, Hg. K. Buselmeier (Mannheim: Fiscal Book, 1985) 128; Dieter Langewieche, *Liberalism in Germany*, (Basingstoke and London: Macmillan, 2000) 30, 68.

⁷² *Die Universität zwischen Revolution und Restauration. Ereignisse und Akteure 1848/49*, Hg. Petra Nellen, (Ubstadt-Weither: Verlag Regionalkultur, 1998), 18–19.

крата и републиканаца.⁷³ Митермајер, Хојсер и остали протежирали су махом идеју „мале Немачке“, која је укључивала Пруску, а искључивала Аустрију, као и њено конституисање као националне државе и уставне монархије. То и јесте био почетни доминантан став на Франкфуртском парламенту 1848–1849. године. Међутим, иако су либерали на самом почетку имали извесну превагу, временом су изгубили стечене позиције. Чак је и Димитрије Матић приметио за своје професоре, Хојсера и Хермана Хетнера, да су они „врло либерални били, па ипак, сад стрепе од републике“.⁷⁴ Притисак од стране радикала омогућио је владајућим снагама да се консолидују и врате своје позиције пре избијања кризе. То је била уобичајена слика готово свих појединачних револуција у том периоду. Проглашење републике у Бадену био је довољан разлог за интервенцију пруских трупа, које су у јулу 1849. за кратко време вратиле ред и помогле баденском владару да поново успостави стари поредак.⁷⁵

Револуционарна грозница 1848. године стигла је и до самих граница тадашње Србије, али је захватила свега мали број лицејиста који су били организовани у ђачко удружење које су назвали „Дружина младежи српске“. Димитрије Матић је имао прилику да осети предреволуционарну атмосферу у Хајделбергу, и револуционарну у Паризу, а брже-боље је из француске престонице похитао у Сремске Карловце на Мајску скупштину, на којој је проглашена српска Војводовина. Матић је узео активно учешће у српском покрету у јужној Угарској.⁷⁶ Заједно са Матићем, вођени национално-романтичарским заносом, на Мајској скупштини су се обрели и тадашњи лицејисти и чланови „Дружине“ – Јеврем Грујић, Јован Ристић, Радивој Милојковић, Милован Јанковић и други.⁷⁷

Добар део њих је у јесен 1849. године отпутовао у иностранство на студије. Међутим, Хајделберг и универзитет на који су се уписали није био у потпуности исти као онај који је почетком 1848. напустио Матић.⁷⁸ Политичка атмосфера

⁷³ Изузетак чини Гервинус, који је прешао на страну радикала. Касније му је суђено и за чин велеиздаје. Иницијално је осуђен, али је после неког времена ослобођен. *Die Universität zwischen Revolution und Restauration*, 23.

⁷⁴ Матић, *Ђачки дневник*, 111.

⁷⁵ Радовић, *Јован Ристић*, 60; Жак Годшо, *Револуције 1848*, (Београд: Нолит, 1987), 170–174, 194–197. Wolfgang. J. Mommsen, *1848. Die ungewollte Revolution. Die revolutionären Bewegungen in Europa 1830–1848*, (Frankfurt am Main: S. Fischer, 1998), 114, 144, 284.

⁷⁶ Опширније: Љубомирка Кркљуш, „Димитрије Матић у српском народном покрету 1848–1849. године: у спомен једном знаменитом српском научнику“, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 105 (2022), 9–34.

⁷⁷ Радовић, *Јован Ристић*, 47.

⁷⁸ Повратак Матића, али и других питомаца са студија 1848. године несумњиво је утицао на генерацију благодјеланаца која је у наредном периоду студирала у иностранству. Сликовит пример представља сведочење Владимира Јовановића: „После покрета од 1848. г. вратило се у Србију једно коло младих научењака, који су учили на универзитетима у Немачкој и Француској. У ред тих научењака беху: Димитрије Матић, Филип Христић, Димитрије Црнобарац, Владимир Јакшић, Коста Цукић, Милован Спасић, Љубомир П. Ненадовић, Рајко Лешјанин и Ђорђе Ценић,

није више била узаврела. Завладала је реакција у Војводству Баден, која је дошла и до самог Универзитета. Забрањена су ђачка удружења, а и професори су се снебивали да држе запаљиве говоре. Међутим, како су власти Војводства настојале да очувају реноме и „либерални дух“ хајделбершког универзитета, те стеге су постепено попуштале. „Слободоумни“ професори Митермајер, Цепфл и остали и даље су уживали велики углед међу студентима који су упијали не само њихова предавања него и њихове политичке идеје. Карактеристична у том смислу је и Матићева констатација: „Но, кад није реч била о немачким интересима, него о напретку и цивилизацији, Митермајерова је оцена, као што је [у опште] познато, [пра(вилна) и умесна] стварна била”.⁷⁹

Иако су идеје о „напретку и цивилизацији“ интригирале српске питомце, синтагма „немачки интереси“, коју помиње Матић, постала је извор неразумевања између њих и појединих хајделбершких професора. Митермајерова перцепција докле сежу немачки интереси није наишла на Матићево одобравање у предвечерје револуције 1848. године: „Говорили су баш о томе како би добро по саму Аустрију било да напусти Венецију и Ломбардију, па да се за накнади, помислите где – на Дољњем Дунаву. Ја им на то [у кратко] кажем: зар ви мислите да је на Дољњем Дунаву пусто, те сваки, ко хоће, може, грабити оне земље. Знате ли да тамо живи и српски народ, а сваки Србин, који има кућицу, има и оружје, па неће дати своје земље да се коме у накнаду уступе”.⁸⁰ Радивој Милојковић забележио је идентичну Цепфлову тврдњу десет година касније: „Оћемо ли да цивилизирамо Французе од који крој капута и капе примамо; да ли Енглезе који неће ни да зна, да има и може бити чега бољег изван Енглеске; да ли на северу, тамо смо пробали и видимо како иде; оћемо ли Италијана, који држи да је талентнији од двојице сваке друге нације. Једини пут Даитланда (а не заборавимо да је Даитланд једино у Аустрији и Прајској представљен према туђинству да егзистира) је пут на дољни Дунав и на Цариград; тамо су народи гди се што учинити може, па зато су аустријски државници и упрли очи тако живо на дољни Дунав”.⁸¹

Српски питомци, сходно наведеним цитатима, морали су да се суоче и са чињеницом да исти они професори, које су посматрали као лучоноше либералних или „слободоумних идеја“, сматрају да се један од простора за ширење

који се видније истицаху. У очима лицејске омладине они представљаху носиоце нових идеја, те су жудно слушали њихове проповеди, особито оних од њих, који су били постали професорима“. Јовановић, *нав. дело*, 45.

⁷⁹ „Аутобиографија Димитрија Матића“, 203.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Цепфл је сматрао да се прихватањем за концепцију Немачке без Аустрије чинило као грешка: „Тада, тј. 1848. године, ишло се на скупштини у Франкфурту да Аустрија из сајуза избачена буде, а није се гледало да је Erchercogtum Oesterreich однио парче Даитланда, које је способно да игра светску ролу“. „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића“, 76.

немачког утицаја и за „цивилизирање“ налази на Балканском полуострву и на подручју насељеном словенским народима. Није им импоновала чињеница да у очима професора многа права и идеје, које важе за остале европске народе, не треба да важе за српски народ. Повређени национални понос таквим ставовима био је посебно видљив након 1849, који се поклапа са завршетком револуције и доласком Ристићеве и Грујићеве генерације у Хајделберг.

Грујић се у својим успоменама посебно осврће на предавања Лудвига Хојсера: „Једанпут слушамо професора Хојзера. Соба је пуна ђака била. Он је као обично своју лекцију напамет научио, чинио је честа повикивања и гди никако не требају, више му је предавање на какву ораторску беседу, неголи на једно приповедање историје наличило. Уплете и Славене у немачку историју, ману се те, пређе на садашњост Славена. Говорио је што му је на уста дошло. Пљескало му се није, али и ниједног знака неодобравања код слушатеља примјетити се није могло. Срамота те велика! Противу народа, који је једну прошлост имао, противу народа једног од осамдесет милиона сад, противу таквог једног народа онако говорити – показује: на једној страни из превелике мрзости и пакости до лудила занашену памет, на другој једно детинско лудо стање, поче предпостављање професором тог код своји слушатеља, почем им такве будалаштине као пред малом децом говорити може“.⁸²

Такве тврдње нису биле очекиване код младих питомаца. Пре њиховог одласка на студије, на њих су велики утицај имала дела Вука Стефановића Карацића, Доситеја Обрадовића, пољских и чешких панслависта, али и књиге Алфонса де Ламартина, Леополда фон Ранкеа и Јохана Волфганга Гетеа, где су Срби представљани у потпуно другачијем светлу. Њихове тадашње недовољно уобличене пансловенске идеје, које су у потоњим временима готово у потпуности напустили, судариле су се током студија у Хајделбергу са пангерманским идејама њихових професора. Култур-расистички ставови, које су се могли чути првенствено код Хојсера, да су словенски народи „варвари без икакве вредности“, али и да пут за „цивилизирање“ води на доњи Дунав, разбеснели су Грујића, Ристића и Јанковића и остале српске благодјејанце. Поменута тројица су 1850. године у Хајделбергу склопили „заклетву“, у којој су се обавезали да ће надаље живети достојанствено и „одржати јуначки дух на славу Словенства и на корист човечанства“. Као одговор на пежоративне квалификације, Ристић је у Хајделбергу написао кратко дело које је насловио „Кратка карактеристика моралног и наравственог стања Србије“.⁸³ Грујић наводи да је управо због Хојсера напустио Хајделберг и отишао у Париз. Тамо је са Милованом Јанковићем јануара

⁸² АСАНУ, ИЗ, Заоставштина Драгослава Страњакловића, 14.556/151, Дневник Јеврема Грујића.

⁸³ Опширније: Данијел Радовић, „Национални романтизам Јован Ристића 1847–1854“, *Српске студије* 5(2014), 253–266.

1853. објавио дело *Slaves du Sud*, где је на самом почетку направљен осврт на Хојсерове ставове о Словенима.⁸⁴ Ништа мањи показатељ Грујићеве резигнације није ни његова оцена вишевековне традиције Универзитета у Хајделбергу: „На замку види се бес и поама стари ритера немачки. Зданије универзитета још из Душановог времена. Благ и Боже! Чудно ли је то! Док се ми за живот наш и мир Европе против азиатски навали борисмо, Немци се забављаху овде са зидањем школски зданија, која им данас стоје, кад су нама и храмови Божи из тог времена порушени. Да остане и постои једно здепасто зданије универзитета Хајделбершког, мораде ти величанствена Жичо жртва бити! Видиш, неблагодарни Немче, ко те је спасао, па нас зато сад дивљацима називљеш“.⁸⁵ Алузија да је Хајделбершки универзитет основан у време Косовског боја (1389) у тексту је више него јасна. У национално-романтичарском заносу, Срби су се, према Грујићу, тада жртвовали „за мир Европе“, а она им се одужила потцењивањем. Слични ставови приметни су и у Ристићевој књижици, у којој подвлачи да је Србија део Европе, а не Оријента.⁸⁶

Хојсорова предавања наставила су да интригају српске студенте. Јован Авакумовић, који се тринаест година после Грујића уписао на универзитет, имао је нешто другачију представу о професору. За разлику од Грујића, који је беснео, Авакумовић је био инспирисан тим предавањима: „Та његова предавања имала су нарочиту тенденцију. Хајсер је са њима смерао да у Немаца буди свест патриотизма у правцу њиховог народног уједињења, да оштри осећања Немаца против Француза. Њега нису слушали само ђаци, већ и грађани. Старо и младо, мушко и женскиње, као да у њему гледа каквог светитеља. Хајсер је био силан и одушевљен говорник и умео је распалити патриотизам код слушаалаца. И на мене, мада нисам Немац, говор Хајсера утицао је толико да ми се чинило да у даној прилици не бих изостао у патриотском осећају и енергији Немаца против Француза. Кад је Хајсер, у завршном предавању, изјавио да ће сматрати за највећу срећу ако је код Немаца створио клицу за идеју народног уједињења и потребу узајамног бранења немачке заједнице, одобравању и одушевљењу слушаалаца готово да није било краја, што га је толико гануло да је при излазу узвикнуо: ‘Радимо на јединству и моћи Немачке, па ћемо бити достојни наше отаџбине“.⁸⁷ Авакумовић је у Хајделбергу студирао почетком шездесетих година, када је постајало јасно да ће главни камен спотицања уједињењу Немачке,

⁸⁴ *Slaves du Sud ou le Peuple Serbe avec les Croates et les Bulgares. Aperçu de leur Vie Historique, Politique et Sociale par Iankovitch et Grouitch*, (Paris: Libraire de A. Franck, 1853), 6.

⁸⁵ АСАНУ, ИЗ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 14.556/151, Дневник Јеврема Грујића.

⁸⁶ Радовић, *Национални романтизам Јована Ристића*, 258.

⁸⁷ Авакумовић, *нав. дело*, 37.

поред Хабзбуршке монархије, бити Француска. Стога и не чуди што се Хојсеров фокус, барем у том тренутку, померио на Запад Европе.

Матић, Грујић, Ристић, Јанковић, Милојковић, Авакумовић и део српских студената, које смо посматрали у овом раду, своје школовање завршили су у Паризу. Француска престоница дала је финални печат њиховом образовању и стручном усавршавању. Због тога су приликом повратка у Србију названи – „Паризлијама“. Француски утицај није на њихово формирање био ништа мање изражен него хајделбершки, у случају Грујића и Јанковића, чак и претежнији. Негативни ставови о словенским народима, са којима су се суочавали у Хајделбергу, нису забележени у изворима који се тичу њихових студија из Париза. У изворима није забележено ни да су српски студенти у Пруској наилазили на такве негативне коментаре. Напротив, они који су студирали у Берлину похвално су се изражавали о слависти Војћеху Адалберту Цибуљском и његовим ставовима о српском народу. Поред тога, један од тамошњих предавача био је и писац „Историје српске револуције“ Леополд фон Ранке. У том периоду један од омиљенијих професора српских студената био је филозоф Карл Лудвиг Мишле, који је у потоњим временима сарађивао са Димитријем Матићем.⁸⁸

Закључак

Хајделберг је и од шездесетих година 19. века био један од центара где су се школовали српски студенти, али не у толиком проценту у односу на генерацију која је посматрана у овом раду. Неке друге високе школе су све више добијале примат. Сорбона, која је од самог почетка важила за један од центара где су се образовали српски питомци, временом је још више добијала на значају. Иако је Берлин остао стабилан избор на првом месту, Хајделберг је временом све више уступао место Минхену и Лајпцигу, а у седмој деценији 19. века и Цириху.⁸⁹

Школовање наведене генерације српских студената у Хајделбергу догађало се у доба када су они увелико сањарили о „уједињењу и ослобођењу“ српског народа, док су њихови професори активно радили на уједињењу Немачке. Либерални дух хајделбершког универзитета и његових професора је, сходно наведеном, српским студентима, поред поимања државе, права (могуће и модела уједињења), оставио и страх од немачког ширења на Исток. Шездесетих година професорској пензији се ближила група еминентних стручњака и професора из Хајделберга (Вангеров, Митермајер, Цепфл, Рау), који су имали важан утицај на генерације српских питомаца који су крајем четрдесетих и педесетих година похађали тамошњи универзитет. Већина њих – од Димитрија Матића, преко

⁸⁸ Трговчевић, *Планирана елита*, 74–75; Радовић, *Јован Ристић*, 64, 69.

⁸⁹ Трговчевић, *Планирана елита*, 67, 70. 102, 140.

Јована Ристића, па све до Радивоја Милојковића, припадала је у каснијим политичким поделама у Србији либералима. Већ са генерацијом Аћима Чумића, Димитрија Радовића и Милана Пироћанца, ако изузмемо Авакумовића, на студије ван земље крећу питомци који су чинили основу „младоконзервативаца“ или Напредне странке, а тада почињу да студирају и први представници социјалиста и радикала. Хајделберг није био једини, али уз Париз јесте био један од заједничких именитеља када се погледају биографије најзначајнијих србијанских деветнаестовековних либерала (Јован Ристић, Јеврем Грујић, Радивој Милојковић, Милован Јанковић, Димитрије Матић, Јован Авакумовић, Коста Јовановић, Стојан Вељковић, Љубомир Каљевић⁹⁰). Утицај једног хајделбершког професора из тог времена приметан је и на Владимира Јовановића. Од осталих истакнутих либерала директан контакт са градом на Некару нису имали само Алимпије Васиљевић и Стојан Бошковић, као и војни питомци – Јован Белимарковић и Ранко Алимпић. Вероватно се специфичан утицај Хајделберга на либерале може упоредити са утицајем које је студирање у Цириху имало на прве социјалисте/радикале у Србији (Никола Пашић, Пера Тодоровић, Светозар Марковић, Ђура Лочић, Петар Велимировић, Лазар Пачу).⁹¹

Утицај Хајделберга у том периоду није приметан само на оне који су посматрани као либерали у Србији. Коста Цукић, Рајко Лешјанин, Милоје Лешјанин, Ђорђе Ценић и Милан Петронијевић су у политичким поделама шездесетих година 19. века сврставани у групу млађих или умерених конзервативаца. Они су названи зато што су заузимали високе државне положаје у Гарашаниној влади током друге владе кнеза Михаила Обреновића, иако су делили поједине вредносне судове са либералима. Чумић и Пироћанац, иако су у политичким превирањима седамдесетих и осамдесетих година због сукоба са либералима пежоративно називани „младоконзервативцима“, припадали су заправо млађој генерацији либерала, која се оштро супротстављала политици Јована Ристића и његових политичких сабораца.⁹² Међутим, ако се изузму њих двојица и Димитрије Радовић, остали високи функционери Напредне странке – Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић, Владан Ђорђевић, Милан Кујунџић Абердар, Милан Ђ. Милићевић, нису имали додира са Хајделбергом као старија генерација србијанских либерала.

Када се погледа политичка карта Србије друге половине 19. века и самог почетка 20. века кроз Хајделбершки универзитет је прошао један намесник (Јо-

⁹⁰ Љубомир Каљевић је Универзитет у Хајделбергу уписао 1863. године. Седамдесетих година сматран је предводником једне од фракција либерала, а временом се све више приближавао „младоконзервативцима“ и почетком осамдесетих постао један од чланова Напредне странке.

⁹¹ Исто, 142–147.

⁹² Бранко Бешлин, „Српски либерализам у 19. веку – генеза, идеје, страначке поделе“, *Зборник Матице српске за историју*, 67–68 (2003), 59–104.

ван Ристић 1868–1872, 1889–1893), осморица председника Министарског савета (Ристић 1867, 1873, 1878–1880, 1887; Ценић 1868–1869; Милојковић 1869–1872; Чумић 1874–1875; Каљевић 1875–1876; Пироћанац 1880–1883; Авакумовић 1893, 1903; Ђорђе Симић 1893, 1896–1897), док је министарске позиције узимало њих двадесет петорица (Цукић, Рајко Лешјанин, Грујић, Милан Петронијевић, Ристић, Матић, Милојковић, Стојан Вељковић, Марко Лазаревић, Коста Јовановић, Пироћанац, Чумић, Каљевић, Радовић, Владимир Јовановић, Пироћанац, Стојан Марковић, Милован Јанковић, Авакумовић, Ђорђе Симић, Драгомир Рајовић, Стеван Р. Поповић, Вукашин Петровић, Светозар Гвоздић, Коста Таушановић⁹³).⁹⁴ Највећи утицај на политички живот хајделбершки ђаци имали су шездесетих и седамдесетих година 19. века. Радило се о времену које је пред собом донело питање „ослобођења и уједињења“ српског народа под влашћу Османског царства, које је крунисано одлукама Берлинског конгреса о међународном признању државне независности Србије и њеном територијалном проширењу.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

1. Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Istorijska zbirka, Zaostavština Dragoslava Stranjakovića.
2. Državni arhiv Srbije, Ministarstvo prosvete.
3. Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, Odeljenje retkosti.

Objavljeni izvori

1. „Autobiografija Dimitrija Matica“, prir. Vasilije Đ. Krestić, *Spomenik*, CXXII, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1981, 193–214. (ćirilica)
2. „Autobiografske beleške Radivoja Milojkovića“, prir. Ljubinka Trgovčević i Aleksandra Vuletić, *Mešovita građa*, 21 (2003), 61–88. (ćirilica)
3. Avakumović Jovan, *Memoari*, prir. Slobodan Turlakov, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2008. (ćirilica)
4. Jovanović Vladimir, *Uspomene*, prir. Vasilije Đ. Krestić, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1988. (ćirilica)
5. Matić Dimitrije, *Đački dnevnik 1845–1848*, prir. Ljubomir Durković Jakšić i dr., Beograd: Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, 1974. (ćirilica)

⁹³ Последња тројица излазе из хронолошких оквира овог рада – Вукашин Петровић и Светозар Гвоздић уписали су Универзитет у Хајделбергу 1869. године, а Коста Таушановић, један од истакнутијих радикала, седамдесетих година 19. века. Трговчевић, *Планирана елита*, 271–272.

⁹⁴ *Владе Србије 1805–2005*, ур. Радош Љушић, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005), 103–203.

6. Nenadović Ljubomir, *Pisma*, Beograd: Savremena administracija, 1964.
7. Protić Sokoljanin Petar, *Pesme i pisma*, prir. Staniša Vojinović, Šabac: Narodna biblioteka „Žika Pavlović“, 1997. (ćirilica)
8. Vasiljević Alimpije, *Moje uspomene*, prir. Radoš Ljušić, Beograd: Srpska književna zadru-
ga, 1990. (ćirilica)

Monografije, članci, zbornici radova

1. Bešlin Branko, „Srpski liberalizam u 19. veku – geneza, ideje, stranačke podele“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 67–68 (2003), 59–104. (ćirilica)
2. Buhr Gerhard, „Zu Hölderlins Ode Heidelberg“, *Heidelberg im poetischen Augenblick*, Hg. Klaus Manger, Gerhard vom Hofe, Heidelberg; R. V. Decker's Verlag, 1997, 83–116.
3. Cvetković-Đorđević Valentina, *Razvoj romanistike kod Srba od sredine 19. veka do sredi-
ne 20. veka*, Zaječar: Istorijski arhiv „Timočka krajina“, 2022. (ćirilica)
4. *Die Universität zwischen Revolution und Restauration. Ereignisse und Akteure 1848/49*, Hg. Petra Nellen, Ubstadt-Weither: Verlag Regionalkultur, 1998.
5. Evans J. Richard, *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany, 1600–1987*, Oxford: Oxford University Press, 1996.
6. Norberto Giovannoni, „Paukboden, Barrikaden und Bismarck. Kult, Heidelberger studen-
ten 1800–1914“, *Auch eine Geschichte des Universitäts Heidelberg*, Hg. K. Buselmeier,
Mannheim: Fiscal Book, 1985.
7. Godšo Žak, *Revolucije 1848*, Beograd: Nolit, 1987.
8. Jagodić Miloš, „Srpski studenti u Parizu šezdesetih godina XIX veka“, *Zbornik Matice
srpske za istoriju*, 79–80 (2009), 175–182. (ćirilica)
9. Jovanović Slobodan, „Jovan Ristić, pisac i istoričar“, u: Ristić Jovan, *Istoriski spisi I*,
Beograd: Srpska književna zadruka, 1940. (ćirilica)
10. Krestić V. Petar, „Omladinska generacija“, *Srpske političke generacije 1788–1918, član-
ci sa okruglog stola 28–29. maj 1997*, ur. Slavenko Terzić, Beograd: Istorijski institut,
1998, 99–104. (ćirilica)
11. Krkljuš Ljubomirka, „Dimitrije Matić u srpskom narodnom pokretu 1848–1849. godine:
u spomen jednom znamenitom srpskom naučniku“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*,
105 (2022), 9–34. (ćirilica)
12. Langewieche Dieter, *Liberalism in Germany*, Basingstoke – London: Macmillan, 2000.
13. Matić Dimitrije, *Načela umnog i državnog prava. Kratki pregled istorijskog razvitka
načela prava, morala i države od najstarijih vremena do naših dana*, Beograd: Službeni
list SRJ, 1995. (ćirilica)
14. Milanović Jasmina, *Acim Čumić 1836–1901*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2007.
15. Ista, „Pravila i nacrt zakona o pitomcima škola u Srbiji“, *Godišnjak za društvenu istoriju*,
1–2 (2001), 45–56. (ćirilica)
16. Milićević Jovan, „Prva grupa srbijanskih studenata državnih pitomaca školovanih u ino-
stranstvu (1839–1842)“, *Društvene pojave u Srbiji XIX veka*, prir. Radoš Ljušić, Beo-
grad: Srpska književna zadruka, 2002, 30–46. (ćirilica)

17. Milosavljević Boris, „Dimitrije Matić. Navodni prelaz sa hegelstva na naturalizam“, *Theoria*, 58, 1 (2015), 103–151.
18. Mitermajer Karl Jozef Anton, *Najnovija ispitivanja, odnosno pitanja o ukidanju smrtnе kazne*, Beograd: Državna štamparija, 1866. (ćirilica)
19. Mommsen J. Wolfgang, 1848. *Die ungewollte Revolution. Die revolutionären Bewegungen in Europa 1830–1848*, Frankfurt am Main: S. Fischer, 1998.
20. Pavlović Vojislav, „Srpski studenti u Parizu 1839–1856“, *Istorijski časopis*, 33 (1986), 187–202. (ćirilica)
21. Popović Dragoljub, „Strani uticaji na našu udžbeničku knjiženost ustavnog prava“ (Matić i Milovanović), *Inostrani uticaji na naše pravo*, ur. Miodrag Jovičić, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2002, 7–17. (ćirilica)
22. Radović Danijel, „Dimitrije Matić kao državni pitomac u inostranstvu 1845–1848“, *200 godina od rođenja Dimitrija Matića, zbornik radova*, u rukopisu. (ćirilica)
23. Isti, *Jovan Ristić (1829–1899) – biografija srpskog državnika*, Novi Sad: Prometej, 2023. (ćirilica)
24. Isti, „Nacionalni romantizam Jovana Ristića 1847–1854“, *Srpske studije*, 5 (2014), 253–266. (ćirilica)
25. Isti, „Studije srbijanskih studenata u inostranstvu kao zdravstveni izazov četrdesetih i pedesetih godina 19. veka“, *Bolesti, ratovi i glad – srpski narod pred izazovima u prošlosti i sadašnjosti. Tematski zbornik radova*, ur. Suzana Rajić, Beograd: Filozofski fakultet, 2022, 93–115. (ćirilica)
26. Radović Dimitrije, *Teorija kaznenog postupka, s pogledom na zakonima o postupku sudskom u kriv. delima za Knjažestvo Srbiju od 10. aprila 1865*, Beograd: Državna štamparija, 1870. (ćirilica)
27. Schäfer L. Frank, „Zoepfls Hauptwerke“, *Heinrich Zoepfl (1807–1877). Heidelberger Universitätsprofessor und Rechtsgutachter*, hg. Dorothee Mußnug und Michael Stolleis, Heidelberg University Publishing: Heidelberg, 2019, 29–50.
28. *Slaves du Sud ou le Peuple Serbe avec les Croates et les Bulgares. Aperçu de leur Vie Historique, Politique et Sociale par Iankovitch et Grouitch*, Paris: Libraire de A. Franck, 1853.
29. Sperber Jonathan, *The European Revolutions, 1848–1851, second edition*, Cambridge University Press: Cambridge, 2005.
30. Stokes Gale, *Legitimacy through Liberalism. Vladimir Jovanović and the Transformation of Serbian Politics*, Seattle – London: University of Washington Press, 1975.
31. Stolić Ana, *Đorđe Simić, poslednji srpski diplomata XIX veka*, Beograd: Istorijski institut, 2003. (ćirilica)
32. Trgovčević, Ljubinka, *Planirana elita, o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*, Beograd: Istorijski institut, 2003. (ćirilica)
33. Ista, „Studenti iz Srbije i Crne Gore u Hajdelbergu od 1870. do 1914. godine“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 2, 2 (1995), 183–193. (ćirilica)
34. Ista, „Studenti iz Srbije u Hajdelbergu od 1844. do 1879. godine“, *Mešovita građa*, 20 (1990), 35–47. (ćirilica)

35. Vasiljević Tihomir, *Đorđe D. Cenić. Razvoj krivičnopravne misli u Srbiji XIX veka*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1987. (ćirilica)
36. *Vlade Srbije 1805–2005*, ur. Radoš Ljušić, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005. (ćirilica)
37. Žunić Slobodan, „Povratak Dimitrija Matića. Šta znači otkriće Matićeve latinske disertacije za srpsku filozofiju“, u: Dimitrije Matić, *O putu kojim se filozofija Fihtea, Šelinga i Hegela razvila iz Kantovog spekulativnog istraživanja*, prir. Danilo Basta, Beograd: Dostije studio, 2016, 126–144. (ćirilica)

Summary

Danijel Radović, PhD

Heidelberg Professors and Serbian Students in the mid-19th century

The purpose of this paper is to shed light on the relationship between professors at Heidelberg University and Serbian students who studied there during the mid-19th century. During this time, the town on the Neckar River was a popular destination for Serbian scholarship holders. These scholars afterward achieved significant state careers and actively participated in the political life of the Principality/Kingdom of Serbia. The sociopolitical and ethical foundations of Serbian students' beliefs were greatly influenced by Heidelberg and Paris. Some Heidelberg University professors, including Karl Adolph Vangerow, Carl Anton Mittermaier, Heinrich Zöpfl, and Karl Heinrich Rau, influenced Serbian students' views of the state and law. Their lectures have resulted in incorporating the fear of German Drang nach Osten into ethics code of Serbian students. The research began with Dimitrije Matić's arrival at Heidelberg in 1847 and ended with a subscription of Jovan Avakumović's to studies in 1862. Both may be considered part of the Serbian liberal generation. In 1847-1862 throughout Heidelberg walked a significant number of Serbian liberals. From the end of 1860s until 1880s many of those liberals carried out the highest state positions, and in 1883 many became members of the newly-founded National-liberal party.

Keywords: Heidelberg, Ruprecht-Karls Universität, state students, Dimitrije Matić, Jevrem Grujić, Jovan Ristić, Carl Anton Mittermaier, Karl Adolph Vangerow, Ludwig Häusser.